

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

IX. ÉVF.

1937. MÁJ.-JUN.

5—6. FÜZET

Magyar parasztszékek¹

A magyar nyelv *szék* szavának régi értelmével a *pad*-ról szóló cikkemben² ismerkedtünk meg s ott láttuk, hogy hajdan *ülőpadot* jelentett. A nyelvtörténeti forrásainkban előforduló teméntelen *szék*-összetételű szó azt mutatja, hogy régebben sok mindenféle, meglehetősen különböző alkalmazású tárgyat és fogalmat jelöltek meg ezzel a szóval. A Magyar Nyelvtörténeti Szótár 60 körüli és az Oklevélszótár 30 körüli *szék* összetételű szava között körülbelül a fele ülő-alkalmatosság. A nyelvtörténeti adatokból azt is látjuk, hogy azt, amit a mai magyar nyelv *szék*nek mond, t. i. az egyes személynek való ülőbútort, ugyan nálunk is elég korán ismerték, ámde csupán úri házaknál az előkelő körök használták. Hogy a magyar parasztházban is lett volna már akkor ilyen bútor (az egészen kezdetleges alacsony zsámolyféle ülőalkalmatosságokat ide nem számítva,) arra nincsen adatunk, de nem is valószínű, hogy lett volna. Ez azonban sem azt nem jelenti, hogy a magyar köznép nem ismert még akkor *szék* szóval jelölt bútorfélét, sem azt, hogy nem ismert egyes személynek való ülőbútort. A *szék* szót ugyanis ismerte, de ennek régebben csak 'ülőpad' vagy 'állvány' volt a jelentése, és egyes személy számára való ülőbútort is ismert ugyan, de ennek nyilván nem *szék* volt akkor a neve, hanem más, előttünk ismeretlen szó.

Hogy a magyarság már a honfoglalás előtt is ismerte a *szék* szót, bizonyítja az a körülmény, hogy e szavunk bolgár-török jövevényszó. Hogy pedig sűrűn használta, mutatják a nyelvemlékek és kimutatja a ma élő népnyelvből a Magyar Tájszótár. Igen gyakori jelzős összetételei sorából ülőbútor-t jelentettek pl. a következők: *asztal-, álló-, fonó-, gyalog-, karkaros-, kis-, láb alá való-, lyukas- málékeverő-, pad-, templomba-*

¹ V. ö. A magyar parasztbútor, NNy. 1929. Falditka, u. o. 1930; A magyar parasztház asztala, u. o. 1930; A magyar parasztszékek, Napkelet 1925, 364—68.

² NNy. 1937, 1—15.

járó-, ülő-, és varró-szék, és állványt jelentettek pl. a következők: *ágy-, dagasztó-, faragó-, kártya-, mosó-, palló-, szapuló-, és vonó-szék.*

*

Mielőtt azonban az *egyes-ülőszék* különféle alakjait felsorolnám és ismertetném, meg kell emlékeznünk egy olyan ülőbútorról, amely igen ősi eredetű és mindenütt el van terjedve. Ez a *zámoly*. A városi lakosság ma ugyan már csak (a szó igazi értelmében) alárendelt szerepben használja, a köznépnél azonban nem csak *láb alá való* bútor ez, hanem mindenféle alkalmakkor reá is ülnek, s volt idő, amikor ez volt az egyetlen egyes ülőbútor a magyar parasztháznál. *Gyalog-széknek, kis- vagy kicsi-széknek, vagy varró-széknek* is nevezik.

Legősbibb alakja ennek a kb. 20–30 cm magas kisszéknek bizonyosan egy alkalmas fatuskó lehetett. Vagy egy olyan fatörzs-darab, amelyen három meghagyott faág alkotta a három lábát. Mert a három láb a legrégebb minden ülőbutoron. A háromlábú szerkezet szükséges volt a primitív hajlékok egyenetlen padlója miatt, amelyen csak háromlábú szék tud szilárdan megállani. A négylábú szék csak a deszkapadlós lakóhelyiségek divata óta használatos. Hogy ez egykori fatörzs fejleménye, mutatja az a körülmény, hogy ülőlapja még ma is kerek.

Ez a háromlábú és kerek ülőlapú kisszékféle kisipari műhelyeken kívül ma már igen ritka helyen található. Csak eldugott vidékeken, így pl. Göcsejben³; a dunántúli présházakban és borospincékben is használják még, poharazásnál, mert ezeken ülve „sokkal barátságosabb a beszélgetés a teli hordók között, a bor tövénél vagy a pince előtt, az öreg diófa alatt”.⁴ A dévai csángók *málékeverő széke* is ilyen háromlábú, alacsony szék.⁵

Ma azonban e háromlábú kerek ülőlapú kis székecske helyett általában már mindenütt olyant használnak, amelynek négyszegletes ülőlapja van s ennek persze már négy lába van. Ez a forma széltében el van terjedve az egész országban mindenfelé, s az alakja is változatlanul egyforma mindenütt. *Kisszéknek* vagy a Székelyföldön *kicsi-széknek, vagy gyalog-széknek* nevezik, s ahol a lábukat is rá szokták tenni munkaközben, mint a borsodmegyei matyóknál, ott *láb alá való széknek*

³ Gönczi Ferenc, Göcsej, 635.

⁴ Malonyai, A magyar nép művészete, III. 180.

⁵ Népr. Ért. IV, 214.

hívják. A *gyalogszék* a debreceni ház egyik leghasznosabb bútorra. Tölgyfából készül, négy lába erősen be van ékelve a lapba. E székre áll a gazdaasszony, ha az asztalon tésztát nyújt, vagy mángorol, ráteszi a lábát ha szoptat, ha varr, ha tollat foszt vagy más ölbevaló, babra munkát végez. Ráül lisztet szítálni, ráülnek tengerit hántani.⁶ — Calepinus 1585-ből való szótárában fordul elő először a „*Lab alar valo zeketske* = scabellum“; az Oklevéltárban 1566-ból: „*Harom galogh zek*“, 1638-ból „*Ket kis gialog szek*“ van feljegyezve.

Meg lehet figyelni, hogy a nép jobban szeret alacsony bútorra ülni, ha dolgozik, ha pihen, ha étkezik egyaránt. Magas lábú székre csak kivételes alkalomkor ül, látogatáskor, lakodalomkor. Ezért nagyon kedvelt bútor a *kisszék* vagy *gyalogszék*. Különösen a női nemnél közkedvelt, mert sok mindenféle munkáját ilyen alacsony széken ülve végzi. De pihenésre és különösen társas beszélgetésre igen alkalmas ülőbútor. Sok vidéken különös gondot fordítanak a kis szék alakítására, főleg díszítésére. Legtöbbször a szerelmes legény ajándéka s a nő, aki kapta, még öreg asszony korában sem válik meg tőle. Kalotaszegen a legény remekel a *kicsi széken*, mert annak *hímes* (faragott) nemcsak a négy lába, de még az ülőke lapja is. A négyszögű ülőke lapját hibátlan térbeosztással díszítik, középre rendszeren nagyobb rózsaaalak, nemzeti címer vagy tulipán kerül, a sarkokra kisebb, köröskörül ágak, indák töltik ki a teret.⁷ Kivételesen lehet olyan kis széket is találni, melynek az ülőlapja nem egy darab deszkalap, hanem keretre kifeszített háncsfonadékból készül. Ez a forma azonban valószínűleg a városi mesteremberek műhelyéből került le a néphez.

Sok tréfás mondás is fűződik e székfajtához. Ilyen például: „Maga alá hozta a kis széket“, vagy „Magával hordja a kis széket,“ ami annyit tesz, hogy sokat fecseg.

Az eddig ismertetett kis vagy alacsony székféle mind támla nélküli, de van kivételesen olyan alacsony székeske is, amelynek valamilyen háttámlája is van. A veszprémi múzeum őriz két kis fejőszéket, amelyeknek az ülőlapja és az alacsony háttámlája egy darab fából van kifaragva. Ilyenféle lehet a szatmármegyei Tiszahát némely falujának díófa-kisszéke is, amelynek egy darabból van a háta és az ülőkéje.⁸

*

⁶ Népr. Ért. XIII, 183.

⁷ Malonyai i. m. I, 155.

⁸ Szatmár várm. monogr. 264.

Ha a városi ember ma valahol eldugott helyen egy-egy régies vagy mondjuk ódivatú parasztház belsejébe lép, rendszeren valami megmagyarázhatlan kellemes benyomást érez, még akkor is, ha a butorzat egyes darabjai semmiféle magasabbrendű népművészeti beccsel nem bírnak. A legtöbb ember nem tudja okát adni e különös érzés eredetének. Pedig nagyon egyszerű a magyarázata. A régies berendezésű parasztszoba tudniillik (nemcsak nálunk, hanem a nyugaton is) megőrizte és átmentette a mi korunkba a középkori lakberendezés elvét, és ezzel megmentett részünkre egy darab középkori hangulatot és nyugodt művészi összhangot. A középkori lakás ugyanis nem ismerte az egy személy részére szolgáló ülóbútort (egy-egy zsámolyt kivéve), hanem a mi székeink helyett a falak mentén húzódó hosszú fapadokkal volt ellátva. És az asztal nem a szoba közepén állt, mint ma, hanem egyik sarokban, két összeszögelő pad előtt. Ezáltal nemcsak több közlekedési tér maradt a szobában, hanem az egész berendezés is, amelyhez még csak igen kevés egyéb bútor tartozott (s ez is leginkább a falhoz volt erősítve, tálas, fogas, téka, pole), sokkal egységesebb hatású, nyugodtabb körvonalú, harmonikusabb, művészibb összehatású és hangulatosabb volt. Ebből a sok szépből, amit mi a mai bútorokkal túlszűfolt vagy legalább is bőven ellátott lakásunkban már nem ismerünk, megmentett egy keveset a parasztház régies berendezésű belseje.

Ezt a középkori harmóniát az *egyes székek*nek a lakóhelyiségbe való diadalmas bevonulása bontotta meg és végeredményben meg is semmisítette.

Az *egyes ülőszék* a bútorcsaládnak aránylag igen fiatal tagja. A polgári osztály szobáiban még a kései gót stílus idejében sem volt ismeretes, elképzelhető tehát, hogy milyen későn kerülhetett az egyszerű néphez s milyen későn jutott a mi parasztságunk házába. Az egyes ülőszék ugyanis eredetileg nem házibútor volt, hanem rangnak, dísznek, kitüntetésnek jelvénye a nyilvánosság előtt. Erről tanuskodnak többek között az ilyen elnevezések mind *pápai szék*, *törvénytárszék*, *székbíró* (langob. Stolesar 'aki széken ül, a bíróság elnöke'). Az ógörög *trónus* az istenség ülőhelye a templomban, vagy az elnök ülés tanácskozások és ünnepélyek alkalmával.

A magánlakásba került egyes szék ősmintája a templom trónusa, a püspöki szék volt és a templomból először a flórenci palotákba került a XIV. és XV. században. Sokáig csak a leg-

gazdagabb urak lakosztályaiban és mindig csak egyesével található, vagy legfeljebb párosával mint ú. n. házassági székek. A ház ura vagy a házaspár kiváltságos ülőbútora volt sokáig. Csak igen későn, újabb alakú székek divatba jutásával, körülbelül a XVII—XVIII. században szaporodtak el az egyes székek az előkelőek lakásaiban.

A német nyelvben a Sessel és a Stuhl (ami tudvalevőleg magyar fordításban egyaránt széket jelent) között valamikor lényeges különbség volt. Sessel t. i. a nagyobb kényelmesebb, többnyire párnázott és hát- meg kartámlával ellátott szék volt és mindig nagyobb, pompásabb és előkelőbb a Stuhlnál.

Régi nyelvemlékeinkben már a XVI. sz. elejétől kezdve előfordul a *zeccelszék*. Az Oklevélszótár szerint 1521-ben „Sedes ulgo *Zeczczek* dictas“; „1549: Sedes vulgo *setzel*; 1550: Sedes vulgo *zekchel* un; 1564: Sedes *setzel* vocata; 1594: Sykos *secczelzek*; 1635: *szeszel szek*; 1634: Egi *zeczel* béreős szek. Ehhez hozzávehetjük még a Nyelvtörténeti Szótár következő adatait: Király tsak magának egy *setzel*ben ül vala. — Aranyból egy *szezelt* csináltatának... — A király...maga alá *szezelt* téven...leült. Megemlítjük ezzel kapcsolatban, hogy a nagyobb, hát- és kartámlás széket Bajorországnak egy Duna-menti részén is *Setzel*-nek, *Sèdsl*-nek mondják,⁹ mert ez az adat talán rámutat a magyar *zeccelszék* eredetére.

Ez a *zeccel-szék* a magyar úri rendnél, városi lakásokban már régen kiment a divatból (s vele együtt elenyészett persze a neve is, bár van rá egy adatunk, hogy Hódmezővásárhelyen még ma is mondják egy előttünk ismeretlen székfajtára, hogy *szeszli-szék*¹⁰, de azért nem tünt el egészen, csak átalakult (különösen a XVII—XVIII. sz. barokk-rokokoó bútorstílus hatása alatt) s ma *zsöllye* vagy *fotel* néven ismerjük.

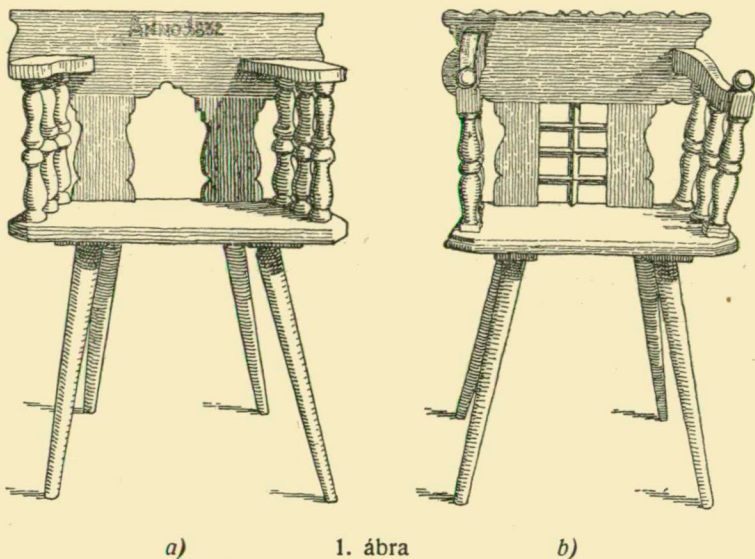
Ellenben megmaradt ez az egykor *zeccel*-nek nevezett székhely a magyar parasztházban. A rendes széknél mindig valamivel nagyobb méretű, lába valamivel magasabb, szélesebb, kényelmesebb az ülése s főleg az különbözteti meg a többi közönséges széktől, hogy magas széles háttámlája és két oldalsó kartámlája van. Amolyan öreg embernek való pihenő szék ez, úgy szólván a családfő trónusa a házban, amely a szoba dísz-

⁹ Grimm, Wb.

¹⁰ Nyr. XLX, 138.

helyén áll s amelyből nincsen több egynél, legfeljebb kettőnél a háznál. Megkülönböztetett voltát mutatja az is, hogy legtöbbször a tulajdonos neve és egy évszám is ki van faragva a hátlapján, azonkívül sokszor a körülményekhez képest a legdíszesebb faragással és festéssel van díszítve. Ez a szék a magyar parasztházban csakúgy a tisztelet helye, mint a németországi parasztházban található *Ehrensitz* nevű párja.

Bármilyen díszes kivitelű legyen azonban ez a székünkhelyén, felső részén, alul, a lába mindig igen egyszerű. A külföldi hasonló székek gazdagabb alakítású, esztergályozott lábai nálunk

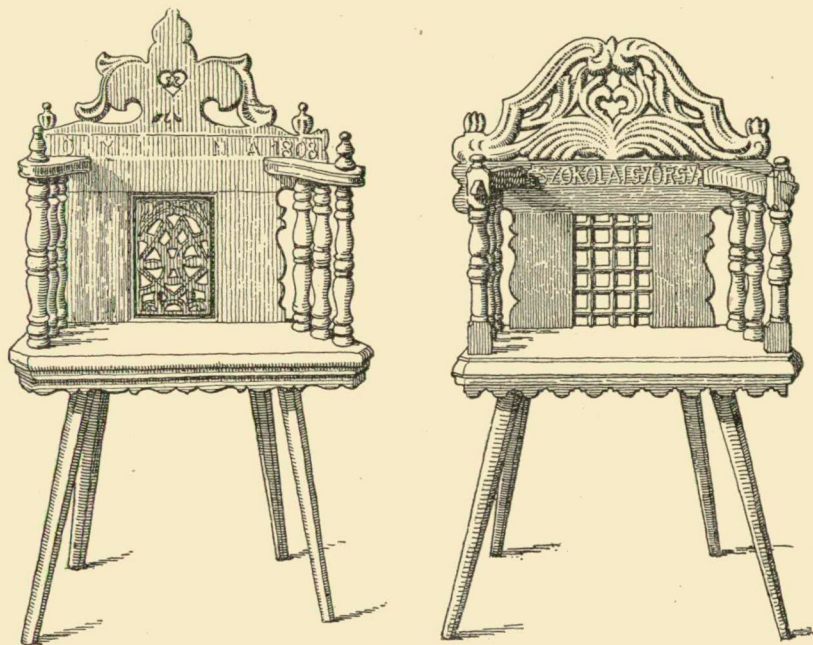

teljesen ismeretlenek. A szék négy lába vagy egészen síma kerek vagy legfeljebb nyolcszegletesre van faragva, lefelé vékonyodó, fent hevederbe van erősítve.

A háttámla (az egyik típusnál) három keskenyebb deszkalapból van összeállítva, amelyek a szélükön hullámos vonalúra vannak fűrészelve. (1. ábra a). Néha a három deszkalap és az ülőlap széle által körülhatárolt négyszögű nyílásban valamilyen rácozat van, vagy pedig esztergályozott oszlopocskákkal van kitöltve. (1. ábra b). Ennek a széktípusnak a háttámlája nem szokott túlságosan magas lenni, ellenben a kartámlái szokatlanul magasak. Ezeket rendszeren 3–3 esztergályozott oszlopocskára tartja, néha enyhe S-alakot mutat ez a 10–12 cm széles deszkalap, amelyből ki vannak faragva. E széktípus jel-

lemző vonása a háttámla felső egyenes vonalú lezárása és a széles kartámlák. Teleky Mihálynak 1652-ből származó széke ebbe a csoportba tartozik.¹¹ Ugyanilyen alakú székek ismeretesek Elzászban és Svájcban is.

Ennek a nagyobb parasztszéknek egy másik típusa abban különbözik az előbitől, hogy a háttámla vízszintes deszkája sokkal szélesebb és felső szélén nem egyenes, hanem magas, díszes oromzattá van kiképezve. Ha faragásos, áttört mintájú,

2. ábra

akkor rendszeren magán viseli a parasztbútor közismert barokk-rokokó stílusának formáit. (2. ábra). A barokk-rokokó díszítő elemeken kívül sokszor lehet látni ennél régibb stílusok elemeit is ezen a széktípuson. Így például az esztergályozott s felül gombban végződő oszlopecskák, a háttámla rácoszata, a csapos összeépítés sokszor középkori motívumokat mutatnak.

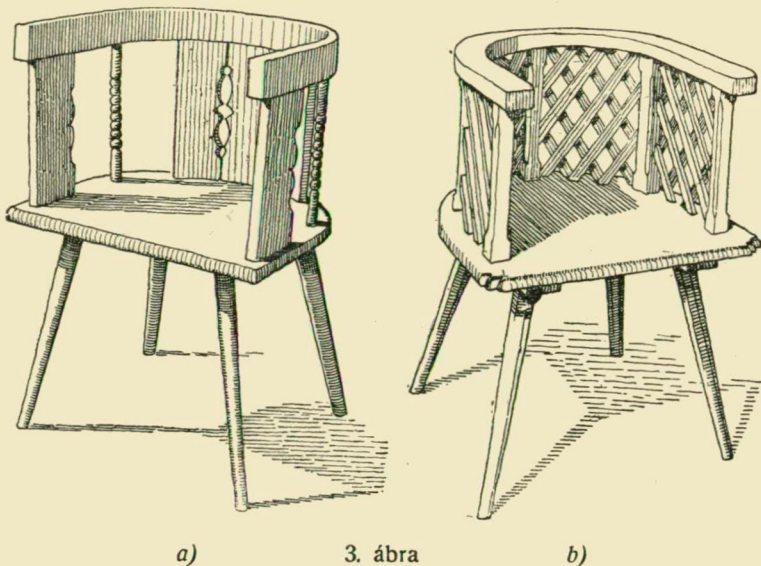
E székfajtánk természetesen mindig színesre, leginkább többszínűre van festve. Karfái, a tartóoszlopecskák, de legkivált a háttámlája s ennek faragott díszítése mindig több színűre vannak festve.

¹¹ Arch. Ért. XV, 92.

Külön névvel úgy látszik nem igen nevezik, csak Hódmezővásárhelyen és Szegeden hívják *gondolkodó-széknek*, Tatan pedig *öregapám-szék* a neve.¹²

*

Az ország különböző vidékein találni még egy másik fajta nagyobb alakú széket, amelynek formája azonban eltér a fentebb leírt székekétől és amely különös alakja miatt külön figyelmet érdemel. Ülőlapja ugyanis nem négyszegletes vagy trapézalakú, hanem félkör alakú. Nincs külön háttámlája, hanem a kartámla egyfolytában körülfutja a szék félkörű részét egyenlő magasságban. (3. ábra). A karfát tartó fák legin-

kább sima deszkácskák, néha oszlopformára vannak fűrészelve a széleik. Van olyan szék is, amelyen az egyenes tartófák közé sűrű rácsozattal van kitöltve¹³ (3. ábra b). A Székelyföldön ezt *duzmáló-széknek* nevezik.¹⁴ Ennek a széktípusnak egy igen érdekes és nagy régiséget eláruló változatát ismerjük az Ormánságból¹⁵ (4. ábra). Ennek nincsen teljes körtámlája, csak a háttámasztásra szolgáló része teljes, ellenben kétoldalt nem lehet

¹² Magyar Tájszótár.

¹³ Viski Károly, Dunántúli bútor, 3, 4.

¹⁴ Malonyai i. m. II, 191.

¹⁵ Magyar Iparművészet, XI, 304.

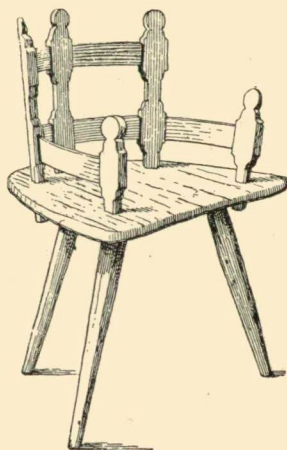
a karokat feltámasztani, azonkívül nem négy, hanem három lába van, ami szintén nagy régiségre vall.

*

A magyar parasztháznak legtipikusabb és a be nem avatottnál talán egyedül paraszteredetűnek vélt székformája az, amelyet a nép maga sok helyen még ma is *karszék*nek mond. A *karszék*ről volt már szó a *pad* leírásánál is (NNy. IX, 5–7), s mint ott láttuk, régebben általánosan háttámlás padot jelentett és szórványosan még ma is ezt jelenti. Újabb időben azonban, mióta a *szék* szó már nem padot, hanem egyes ember számára való ülőbűtort jelent, a háttámlás széket nevezik (bár nem általánosan) *karszék*nek vagy *karos-szék*nek. Tehát ez a *kar* jelző itt is, mint a *karpad*nál és a *karospad*nál, nem 'kartámla' jelentésű (hiszen e székeknek nincs is kartámlájuk), hanem háttámla. (A *kar* szóról bővebbet l. NNy. IX, 5–7.)

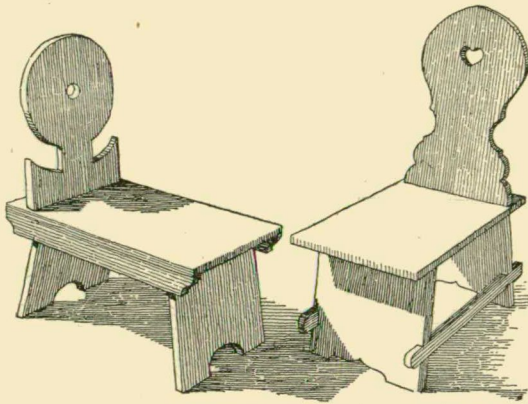
Ha a magyar utas külföldi művelődéstörténeti, népművészeti vagy néprajzi múzeumokat látogat, első meglepetése mindig ezzel a parasztszékünkkel való találkozása. Nyugaton mindenfelé, különösen az alpesi országokban és Németországban, megtalálhatók székeknek tökéletes másai, sokszor természetesen fejlettebb vagy díszesebb formában is. Ez a találkozás azonban egyszersmind a magyar múzeumlátogató első csalódását is hozza, mert csakhamar rájön arra, hogy ez a székfforma, amelyet eddig kizárólag magyarnak s a magyar népművészet kiváló alkotásának tartott, alkalmasint nem mitőlünk került ki a nyugati országokba, hanem megfordítva.

Ennek a székfformának az eredete, elterjedése és hozzánk jutása igen érdekes. Az itáliai Firenzében már a reneszánsz elején kifejlődött az ú. n. firenzei zsámoly, a *sgabello*, amely az európai és a magyar parasztszéknek őse. Ez a székféle volt a trónusból fejlődött nagyobb szék mellett az első kisebb fajta egyes szék úri házaknál. Sajátságos, hogy ennek a firenzei *sgabellonak* alakra és szerkezetre nézve tökéletes mása megtalálható Erdélyben, a Székelyföldön és Kalotaszegen, ahol

4. ábra

tudvalevőleg igen sok régi bútorformát őriztek meg. Meg kell azonban jegyezni, hogy ezek az erdélyi sgabellóformák a leg-egyszerűbbek s nélkülözik azt a gazdag díszítést, amely a firenzei székeket jellemzi. Lehet, sőt valószínűnek tartjuk, hogy ez a székforma még a reneszánsz idején került mihozzánk és pedig közvetlenül Itáliából és hogy ez nálunk is valaha országszerte az úri osztály házának bútora volt. Az országnak a török hódoltság korában való pusztulása miatt és az időközben beállott divatváltozás következtében azonban eltűnt ez a székforma az úri és városi háztartásokból, s csak a nagyon félreeső és elzárt erdélyi területeken maradt meg teljesen leszegényedett alakban. *Guzsalyosszékek*nek vagy *fonószékek*nek nevezik, s ez a neve elárulja azt is, hogy mire használják. (5. ábra).

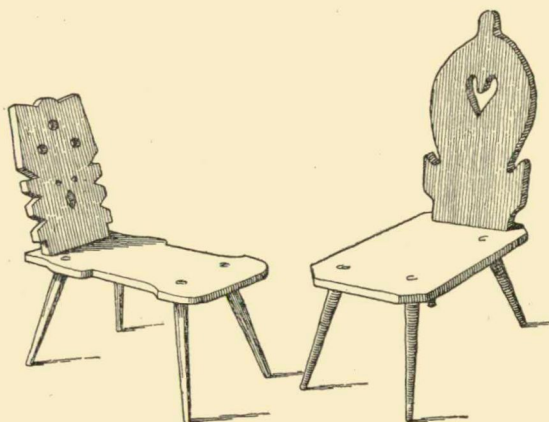
5. ábra

E szék szerkezete és alakja szerint is tulajdonképpen a zsámoly és a háttámlás szék kombinációja. Négyzetleges ülőlapja hosszúkás és sokkal alacsonyabb a rendes széknél, nincsen négy lába, hanem ezek helyett a városi zsámoly mintájára két deszkából fűrészelt széles lába van, amelyeket alul sokszor két-két merevítő léccel köt össze. Az ülődeszka egyik keskenyebb szélébe csapok segítségével van beerősítve a széles deszkából fűrészelt háttámla. A barkácsoló székely vagy kalotaszegi ember sok leleményességgel különféle változatokat teremtett ebben a székfajtában is. Egyik változaton például elmaradnak a jellemző sgabellolábak s ezek helyett a többi székféléből ismert szokásos egyszerű síma széklábak vannak az ülőlapba erősítve. (6. ábra). Ez a forma mintegy átmeneti alakot mutat a későbbben tárgyalandó tulajdonképeni *karszékek*hez.

Ezt a *guzsalyosszéket* első sorban a fehérnépek használják fonáshoz, varráshoz, de használják az *asztalszék* (egészen alacsony asztalféle) mellé is, amelynek magasságához van mérve.¹⁶ Festve is szokott lenni, mint a többi bútör, néha virágos dísszel van borítva az ülőlapja és a háttámlája.

*

Tehát ebből a fent említett florenci sgabelló nevű zsámolyból fejlődött ki a magyar parasztháznak legtipikusabb széke, az amelyet a nép maga még sok helyen *karszék*nek nevez. Ez a szék valamikor roppant kedveltségnek örvendett és a multban az úri osztály házaiban általánosan el volt terjedve. De újabb, jobb szerkezetű és tetszetősebb formájú szé-

6. ábra

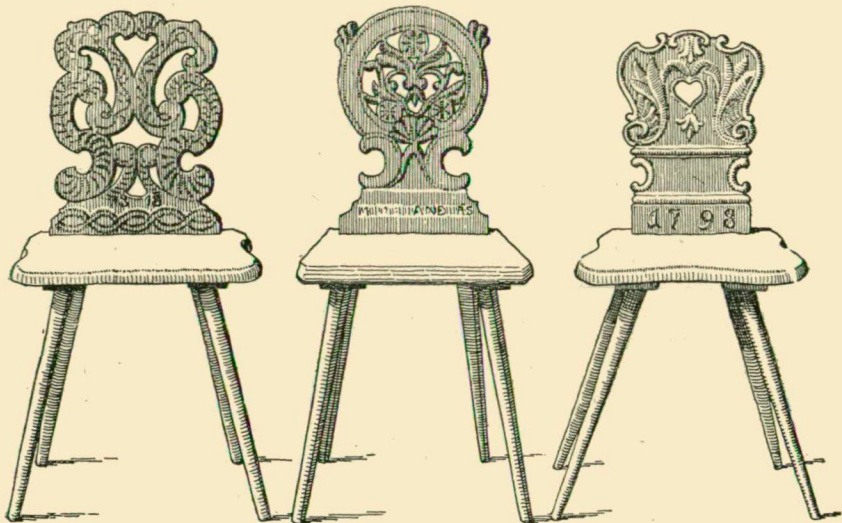
kek feltalálásával lassanként divatját multa s a rendes szokás szerint leszorult a köznéphez, ahol igen sokáig, szinte napjainkig megtartotta népszerűségét.

Ennek a legjellemzőbb parasztszékünknek az alakja olyan jellegzetes, szerkezete olyan egyszerű és mégis anyagszerű, hogy többszázéves életének folyamán szinte semmit sem változott. Ma is ugyanolyan mint háromszáz évvel ezelőtt volt, legfeljebb a háttámla díszítése ment át a parasztbútör szokásos divatváltozatain. (7. ábra).

A szék szerkezete igen egyszerű. Ülőlapja vastag keményfa deszkából van faragva, nagyjából trapézalakú, de elől és kétoldalt a szélein sokszor ívelt vonalúra van kanyarítva.

¹⁶ Malonyai i. m. II, 190.

Néha valami egyszerű párkányprofilnak a nyoma is látható ezen a három oldalon. Négy terpeszkedő lába lefelé vékonyodik, igen ritkán esztergályozott, legtöbbször nyolcszögletesre van faragva, néha kerekre. A lábak vagy közvetlenül az ülődeszkába fűrt kerek lyukakba vannak erősítve, vagy két keményfa-hevederbe, amelyek rá vannak szegelve vagy horonyban beeresztve az ülődeszka alsó lapjába. Az ülődeszka hátulsó egyenes szélé táján két hosszukás négyszögű nyílás van kivésve s ezekbe szolgál bele az egy darab keményfa deszkából fűrészelt háttámla hosszú két csapja. Az alul jócskán kinyúló

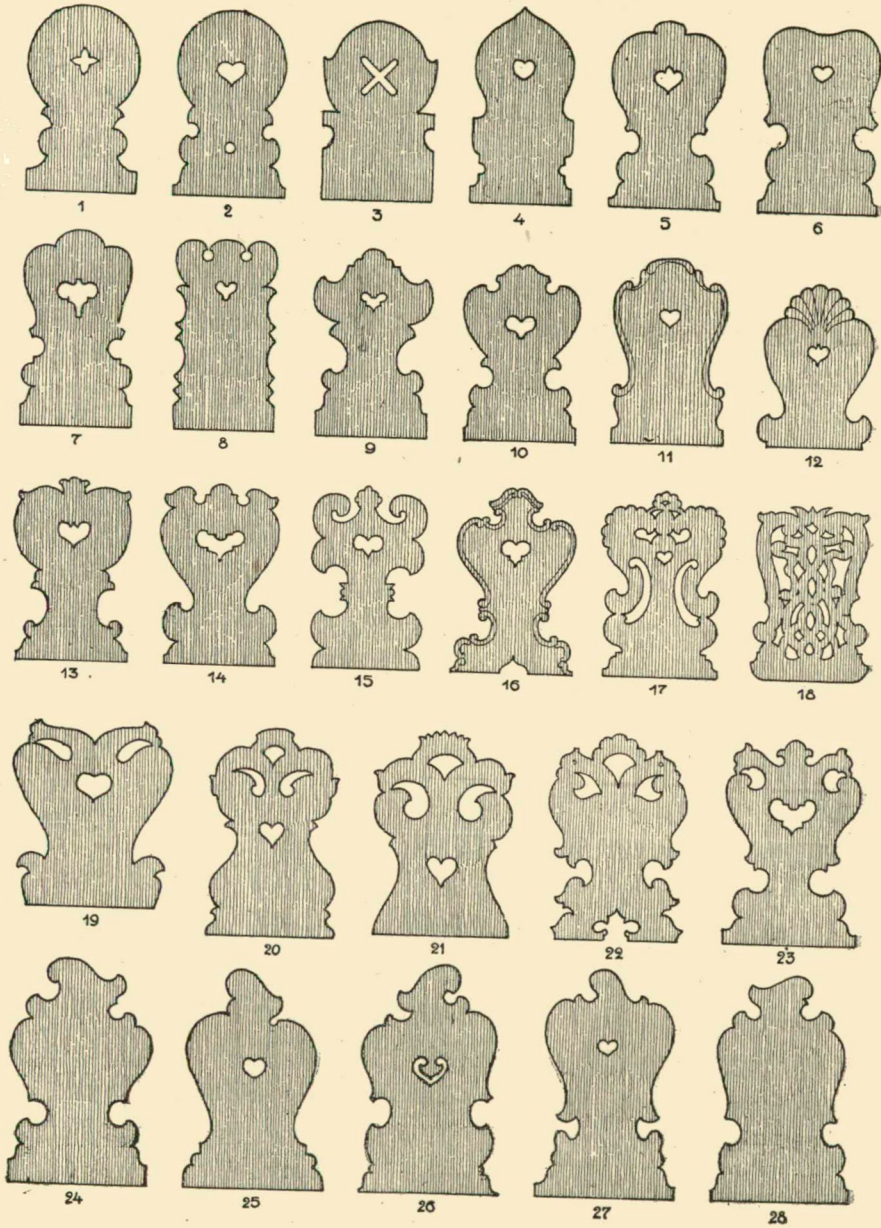

7. ábra

csapokon keresztül külön ékek szolgálnak, amelyek szilárdan odarögzítik a háttámlát az ülőlaphoz.

A legtöbbször tölgyfából készített székek szokatlanul nehezek s főleg súlyos a háttámlájuk. Ezért, de meg azért is, mert a vékony lábak aránylag könnyűek, a bútordarab súlypontja igen magasan fekszik, ami viszont azt eredményezi, hogy a szék könnyen felborul. Ennek némi ellensúlyozására kell a lábakat annyira szétterpeszteni. Még így is előfordulhat az, hogy a hirtelen lendülettel felkelő ember alatt felborul a szék. Mi sem természetesebb, minthogy babona fűződik ehhez is. A nógrád-megyei palócoknál mondják¹⁷ (de bizonyosan másfelé is, így

¹⁷ Ethn. II, 400.

8. ábra

például a mármarosai oláhoknál is),¹⁸ hogy ha valaki felkél a székről és az felborul alatta, még abban az évben meghal az illető.

*

Székeinken csak a háttámla szokott díszítve lenni. Legjellegzetesebb a széktámla *körvonala*. (8. ábra). Ez legtöbbszörre szimmetrikus egy függőleges tengely körül, bár előfordulnak, de csak kivételesen olyan formák is, amelyekben a háttámla egy-egy részlete, leginkább a csúcsa, nem szimmetrikus. (8. ábra 24–28.). A háttámla körvonala rendkívül változatos, sok eredetiség és régi városi minták utánzása mutatkozik ezeken, azonkívül a fűrő-faragó falusi mesteremberek leleményessége és formaérzéke.

Díszítés tekintetében a háttámla általában három részre osztható. Alul mindig megmarad a deszkalap teljes szélessége, ez a háttámla lába, ezen a részen van rendszeren a felírás: a tulajdonos neve és az évszám bevésve vagy ráfestve. Azután következik egy keskenyebb, mondhatni nyakrésze, melyet kétoldalt rendszeren egy-egy homorú kivágás vagy ívalakú kacsaringók határolnak. E felett emelkedik a harmadik, legfontosabb, nagyjából kerek vagy ovális alakú rész. Ez néha köralakú, (8. ábra 1, 2,) néha az egész háttámla a hegedű formájára emlékeztet, de majdnem mindig és kizárólag a barokk és rokokó stílus elemei szerint alakul a háttámla körvonala s csak elvétve akad olyan széktámla is, amelyen az empire vagy a biedermeier stílus vonalai kimutathatók. Az egyik ilyen széktípusról kimutatta Forrer,¹⁹ hogy a háttámlájának alakja a német kettős-sas címerének, a sokszori másolás folyamán elváltozott alakja. (8. ábra 19, 20, 21, 22, 23 sz.).²⁰

Eltételezve a körvonalról, két nagyobb csoportba oszthatók ezek a háttámlák: 1. áttört faragásúak, amelyekben a mintát alkotó kacsaringók közei ki vannak fűrészelve (7. ábra 1, 2 és 8. ábra 17, 18). és 2. a telideszkás alakúak, amelyekben a díszítés mintája domborúan van kifaragva és csak a háttámla közepén van egy többszörre szívalakú nyílás kifűrészelve.

A díszítések elemzését vagy csoportosítását meg sem kíséreljük. Olyan sokfélék és olyan változatosak azok, hogy méltó

¹⁸ Ethn. II, 363.

¹⁹ R. Forrer, Von alter und ältester Bauernkunst. 1906.

²⁰ A 8. ábrán összeállított széktámlák egytől-egyig magyar paraszt-székekről valók. Az 1, 3–7, 9–12, 19–22, 24–28 Malonyai i. művéből, a 13, 15, 16, 18, 23. Viski Károly, Dunántúli bútorok c. munkájából valók.

ismertetésük külön tanulmányt érdemelne. Hivatkozunk itt arra, hogy Viski Károly²¹ adott ki egy a budapesti Néprajzi Múzeum anyagából összeállított igen gazdag és becses ismertetést a dunántúli székekről, amelyben 56 ilyen széktámláról ad pontos rajzot. (A gyűjtemény legrégebbi székén az 1704. évszám olvasható).

A széktámlákon látható domború faragás mindig *festve* is volt, még pedig régen mindig több színűre festve. Domború faragás helyett néha alkalmaztak bemélyített, vésett faragást is, amikor a díszítést alkotó virágágak, levelek, indák a deszkába bele vannak mélyítve s ezenkívül természetesen kifestve is. A fejlődés folyamán, vagy inkább a stílusromlás és elszegényedés következtében lassaként elmaradt e széktámla faragása s végül a régi formákból csak a változatos vonalú körvonal maradt meg, s faragás helyett csak a többi bútorról ismert népies, leginkább tulipános növényi díszítések festett ornamentumai maradtak meg a széktámlán.

*

Ennek a székfajtának a története és hozzánk való bejövetele is igen érdekes. Azt már említettük, hogy Firenzében keletkezett, a sgabelló nevű zsámolyból, úgy hogy a díszes faragású két lábdeszka helyett esztergályozott és gyakran faragásos dísszel ellátott négy lábat kapott. Ebben az alakban került a szék a XVI. század folyamán Németország déli részeibe. Az akkori nagy és virágzó kereskedelmi és ipari gócpontokban, Augsburg és Ulm városokban némileg átalakult s kifejlődött későbbi végleges alakja.²² Ott kapta a szék háttámlája a jellegzetes barokkos csigavonalas és a birodalmi kettősséssé címert utánozó formáját. Ez a székalak azután elterjedt egész déli Németországban és természetesen Ausztriában is, de eleinte csak a gazdag úri osztály és az akkor felvirágzó városi polgárság lakásaiban volt feltalálható. Még az udvarképességre is van bizonyítékunk: Egy 1705-ből való rézmetszetű képen, I. József császárnak egy udvari ebédjén a hosszú asztal körül elhelyezkedő előkelőségek mind a mi parasztszékünkhöz teljesen hasonló, símálábú székeken ülnek. Németországban és az alpesi országokban a XVIII. századig, nálunk a XIX. századig volt általános divatban ez a szék.

²¹ Viski Károly, Dunántúli bútorok, Székek. (Magyar Népművészet VI. k.)

²² F. R. Uebe, Deutsche Bauernmöbel, 73.

Hozzánk a szék, mint a többi bútorunk legtöbb darabja, a rendes úton jött. Először Ausztriába, s Bécsből, mint a XVIII. század expanzív ipari központjából, dunai hajókon hozták le Magyarországra, ahol csakhamar ugyanolyan népszerűsége telt szert, mint a nyugati országokban. Hozzánk elég korán érkezhetett, amit a nyelvtörténeti adatok is bizonyítanak. Az Oklevélszótár szerint az 1552-iki *Thamaztho zekék* s az 1587. évi *Egg'es tamazto zek* adata valószínűleg erre a székfajtára vonatkozik. Egészen bizonyos a következő adat: (1638) „Eggiees embernek valo *Kar szek*; eggiees *kar szek*; Egy kis *karos szek*.” Ez utóbbi adatok azt is mutatják, hogy már a XVII. század első felében *karszék*nek nevezték a mi székfajtánkat, mégpedig a középosztály nyelvében. Ma már csak a nép nevezi *karszék*nek. Így pl. Kalotaszegen, *karszék* az oldalkar nélküli, de mindig támlás szék.²³ Egy-kettő van belőle a házban, csak az emberek (meglett házasságú) meg a leányok ülnek rajta, a menyecskék nem igen, a leányoknak meg épenséggel nem való.²⁴ *Karszék*nek nevezik Alsó Fehérmegyében,²⁵ Pápa vidékén²⁶ és Debrecenben.²⁷ Hódmezővásárhelyen a *karszék* többféle, van egy személyre való és van *hosszú karszék*, több egyén részére való, tehát pad.²⁸ A Balaton mellékén *karos szék* az olyan szék, melynek karja nincsen, fából való hátát nevezik karnak.²⁹ Csikmegyében is *karos szék* a rendes ülőszék, melynek csak háta van,³⁰ így nevezik Borsód megyében -is.³¹ Háromszék megyében *karjaszék* a neve az olyan széknek, melynek csak háta van.³² Egy szlavóniai régi magyar nyelvszigeten pedig *karok-szék*nek nevezik ezt.³³ (V. ö. Népr. Ért. XIX, 1927, 63–69).

*

Ma már divatját multa a *karszék* a népnél is. Már csak kevés helyen, öreges háznál lehet találni. Szégyelik már ezt a régi fajta székét a parasztok s kezdik feleserélni a városban vásárolt, puhafából készült, többnyire sárgára vagy barnára

²³ Jankó János, Kalotaszeg.

²⁴ Malonyai i. m. I, 104.

²⁵ Lázár, Alsófehérm. magyar népe, 484.

²⁶ Nyelvészeti Füzetek XVII, 27.

²⁷ Népr. Ért. XIII, 180.

²⁸ Nyelvőr XLV, 138.

²⁹ Jankó János, Balaton mellék, 208.

³⁰ Nyelvőr, XXXII, 324.

³¹ Népr. Ért. I, 71.

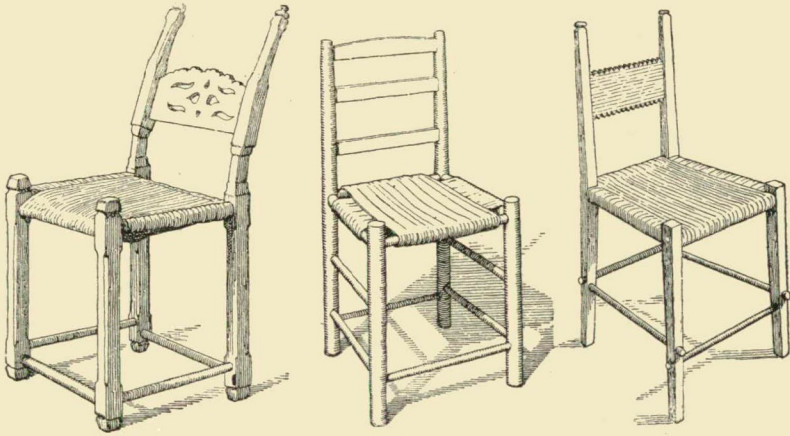
³² MNy. III, 471.

³³ Magyar Nyelvőr, XLIV, 236.

festett, flóderes „úri formájú“ székekkel. Tudajdonképpen nincsen már, aki készítse; így maholnap nem lesz belőle s már csak a múzeumokban lesz található. Így is csodálatosan hosszú ideig tartott az élete.

*

Ezzel be is lehetne fejezni a magyar parasztház bútorzata között előforduló *szék* fajták felsorolását, mert a sor a *karszékekkel* logikusan lezárul. Mégis meg kell említeni még egy székfajtát, amely azonban semmiképen sem illik az eddigiek sorába. Alakja és szerkezete első pillantásra elárulja idegen eredetét. Ezért bátran ki lehetne hagyni ebből az ismeretéből, ha csak itt-ott egy-egy darab került volna belőle.

9. ábra

Miután azonban mind több és több példány válik ismertté, az ország legkülönbözőbb vidékéről, mégsem lehet mellőzni. A Dunántúli Ormánságból, a Duna-Tisza-közéből és a Balaton vidékéről valamint Hódmezővásárhelyről valók erre vonatkozó adataink. Lehet és valószínű, hogy még másfelé is lappang belőle néhány példány.

Abban különbözik az összes eddigi székeinktől, (9. ábra) hogy nem a szokásos kezdetleges négy szétterpeszkedő lába van, hanem függőlegesen álló, szegletes vagy kerek négy lába alul lécekkal van merevítve, a lábak közül kettő fent az ülőlapon felül kiáll egy darabon, a másik kettőnek a felső folytatása a háttámla főtartója. Legjellemzőbb azonban a szék ülése, mert ez sásból (esetleg szalmából) készült és a négy láb közé illesztett négy fára van fonva. Hódmezővásárhelyen a hasonló

szerkezetű, de egyszerűbb háttámlájú ilyen széket éppen ülőlappjáról *sás-székeknek* hívják.

Minálunk meglehetősen szokatlan ez a székfajta és többi bútorunk között igen idegenül hat. Itália és Franciaország lehet a hazája, mert ott nagyon el van terjedve. Ez a székfajta valószínűleg csak újabban került hozzánk és pedig először az iparosok műhelyébe. Szűcsmestereink és egyéb népi kismestereink műhelyeiben lehet találni ilyen alakú széket. Innen került azután a nép közé.

Cs. *Sebestyén Károly*.

(*Deutscher Auszug*) — **Ungarische Bauernstühle.** Auch in der ungarischen Bauernstube ist der *Sessel* und *Stuhl* eines der neuesten Möbelstücke. Die primitiven dreifüssigen und die schemelartigen vierfüßigen niedrigen Stuhlarten nicht gerechnet, sind die anderen Sessel- und Stuhlformen durchgängig Möbelstücke, welche aus den städtischen Wohnungen der Bürger und Herren stammen. Fast bei jedem einzelnen Typ kann man diese Herkunft nachweisen. Charakteristisch für das ungarische Bauernhaus sind die grossen breiten Sessel mit hohen Armlehnen und meist hohen geschnitzten Rückenlehnen und der einst allgemeinen verbreitete und beliebte Bauernstuhl, dessen Herkunft über Österreich und Süddeutschland bis nach Florenz reicht.

Egyedem-begyedem . . .

II.

3. Mivel ezekről az ikerszókról eddig semmiféle egybeállítással nem rendelkezünk, az egyes változatok előfordulására vonatkozó adatokat is összeállítjuk:

1. *egyedem-begyedem* (a magánhangzók minőségének jelölése nélkül): Vas m. Szombathely. Kiss Á. 30. VI, 2; Kemenesalja MNy. IV, 239; Zalam m. Dergecs Kiss Á. 33. VIII, 12; Somogy m. Csurgó MNy. II, 424; Veszprém Nyr. I, 186; uo. Kiss Á. 31. VII, 2; Veszprém m. Tapolcafi Kiss Á. 27. IV, 2; Komárom Nyr. I, 186; Fejér m. NGy. I, 345, innen Nyr. VI, 224; Fejér m. Csákvár SzékS: Tr. 89, 90 (3 adat: 196, 198, 200. sz.) innen Nyr. VIII, 283; Pest m. Tök Kiss Á. 31. VI, 15; Pest m. Solt MNy. IV, 239; Heves m. Csépa Nyr. I, 187 (3 adat); Hont m. Tesmag Nyr. VIII, 570; Gömör m. Rimaszombat Nyr. XII, 191, Ethn. III, 203; Borsod m. Mezőkövesd (kézir. Dr. S. I.); Borsod m. Szihalom Nyr. IX, 334; Borsod m. Tiszapalkonya Kiss Á. 29. VI, 1; Kiss Á. 36. VIII, 30; Kiss Á. 49. XLI; Bereg m. Rákos és vidéke Ethn. XVI, 308; Zemplén m. Szürnyeg Nyr. XI, 94 (két változatban); Szatmár m. Sima Kiss Á. 31. VI, 17; Szamoshát Csűry: Szamosháti Szótár I, 191; Jász-